

Neolit i początki epoki brązu

WŁODZIMIERZ WOJCIECHOWSKI

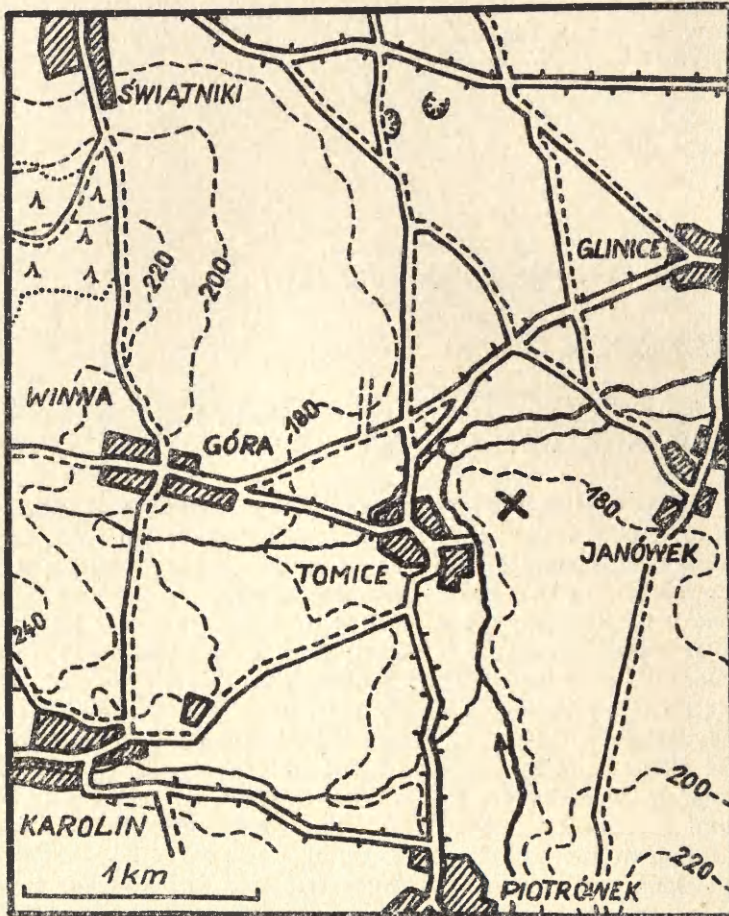
ŚLADY OSADNICTWA LUDNOŚCI KULTURY LENDZIELSKIEJ
W REJONIE WSI JANÓWEK, POW. DZIERŻONIÓW

Badania wykopaliskowe prowadzone na wielokulturowym stanowisku osadniczym w Janówku, pow. Dzierżoniów, w latach 1961—1966 ujawniły, że najstarsza faza zasiedlenia omawianego stanowiska związana jest z ludnością kultury lendzielskiej¹. Co ciekawsze, uzyskane materiały, głównie ceramiczne, wskazują, iż osada związana z tą ludnością nie może być zaliczana do grupy jordanowskiej tej kultury, lecz reprezentuje zespół nie notowany dotychczas na terenie Dolnego Śląska w ramach kultury lendzielskiej i dlatego wydaje się, że pomimo nieukończenia badania na tym stanowisku należy udostępnić dotychczasowe wyniki.

Omawiane stanowisko leży na terenie posiadłości ob. Franciszka Husarza² i położone jest około 1 km na zachód od wsi, na północno-zachodnim krańcu rozległego płaskowyżu wcinającego się w tym miejscu w dolinę rzeczki Oleszny. W miejscu tym rzeczka zmienia kierunek z północnego na wschodni, oblewając wspomniany fragment płaskowyżu od zachodu i północy (ryc. 1). Płaskowyż, na którym posadowiona była osada, zbudowany jest z grubej warstwy lessu o miąższości kilkunastu metrów, pokrytego obecnie warstwą próchnicy. Od strony zachodniej wyniesienie opada bardzo stromą skarpią uformowaną prawdopodobnie przez erozję rzeczki Oleszny, przy czym różnica poziomów między szczytem płaskowyżu a lustrem wody wynosi około 18 m. Od północy stok płaskowyżu jest znacznie łagodniejszy, przy czym na złagodzenie to wpłynęła zarówno erozja powierzchniowa, silna soliflukcja oraz fakt, że stok ten wzięty został pod uprawę. Potwierdzeniem aktywności soliflukcyjnej jest niewątpliwie fakt, że właśnie na północnym zboczu natrafiono na najliczniej odłożony materiał zabytkowy, zalegający na wtórnym złożu, podczas gdy w partii szczytowej nie natrafiono na najmniejsze chociażby ślady warstwy kulturowej.

¹ W. Wojciechowski, *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych na wielokulturowym stanowisku osadniczym w Janówku, pow. Dzierżoniów, w 1966 roku*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 20: 1969, s. 61—67; tenże, *Przyczynek do znajomości kultury wczesnolendzielskiej na Dolnym Śląsku*, „Archeologia Polski”, t. 14: 1969 z. 1, s. 87—94.

² Poczuwamy się w tym miejscu do miłego obowiązku wyrażenia pełnego uznania dla postawy ob. Franciszka Husarza, właściciela gruntów, na których prowadzono kilkuletnie badania. Wskazówki Jego w dużym stopniu pozwoliły na ustalenie zasięgu osadnictwa w badanym rejonie, a co więcej, Jego życzliwej postawie zawdzięczamy fakt dostosowywania zasiewów tak, aby nie stały one na przeszkodzie prowadzonym pracom archeologicznym.

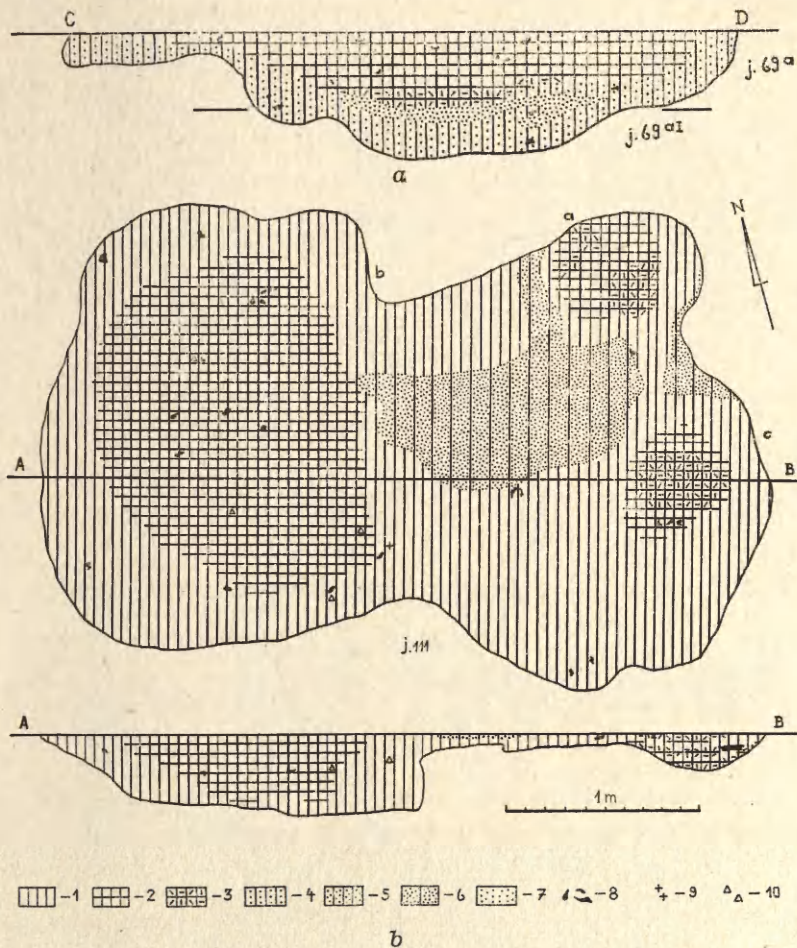
Ryc. 1. Janówek, pow. Dzierżoniów. Plan sytuacyjny stanowiska

Rys. W. Wojciechowski

Na dotychczas przebadanym terenie, obejmującym przestrzeń 1956 m², odkryto trzy obiekty nieruchome związane z najstarszą fazą zasiedlenia badanego stanowiska. Są to jamy nr 69 a₁, której przydenna partia odkryta została pod jamą 69 a, związaną z późną fazą kultury pucharów lejowatych, oraz 109 i 111.

Jama nr 69 a₁ (ryc. 2)

Jama ta, której zarys uchwyciono pod jamą 69 a, na głęb. 0,40 m od poziomu calca, posiadała zarys owalny o wymiarach 1,20×0,40 m i zorientowana była w kierunkach północ — południe. W przekroju niekowata, o głęb. 0,18 m. Nie ulega wątpliwości, że jest to tylko przydenny fragment głębszego i być może większego obiektu, zniszczonego przez późniejszą półziemiankę. Wypełnisko obiektu stanowiła brunatna próchnica przemieszana z lessem calcowym i niewielką domieszką popely. Zachowany fragment jamy kultury lendzielskiej oddziela od jamy kultury pucharów lejowatych kilkucentymetrowa warstewka czystego lessu. Prawdopodobnie zawartość jamy odsłoniętej pod warstewką lessu łączy się z użytkowaniem

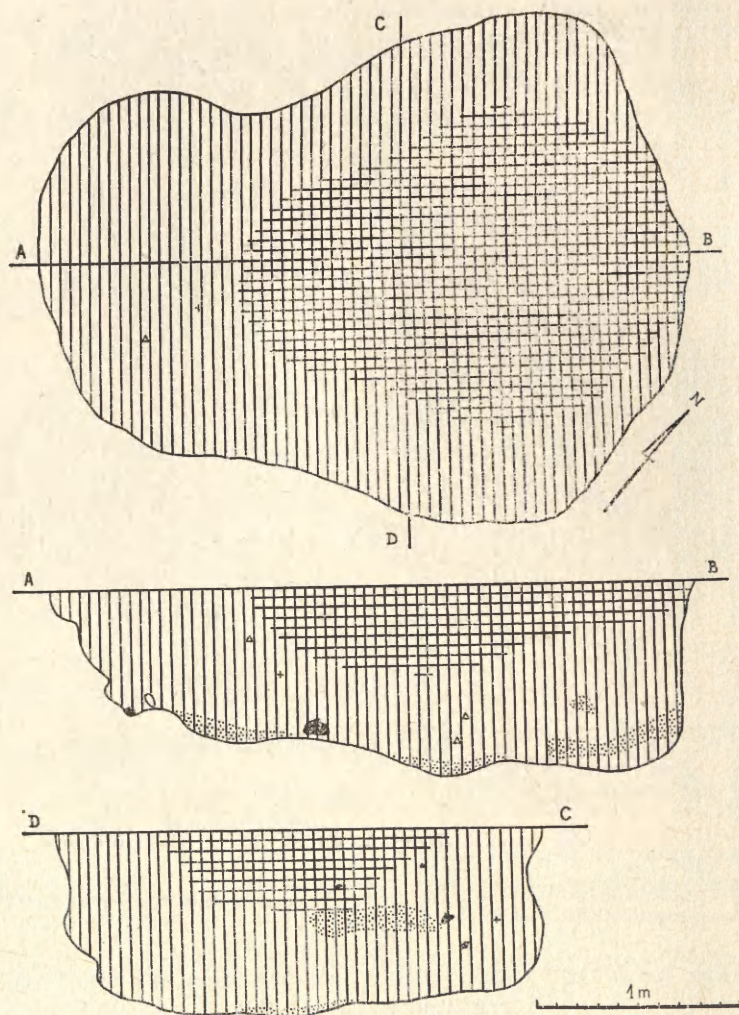

Ryc. 2. Janówek, pow. Dzierżoniów. Profil jamy 69 a oraz 69 a_I (a) i rzut poziomy i profil jamy nr 111 (b):

1 — szarobrunatna próchnica z niewielką domieszką piasku; 2 — intensywnie czarna próchnica bez śladów spalenizny; 3 — intensywnie czarna próchnica z domieszką węgla drzewnych i spalenizny; 4 — szara próchnica z niewielką domieszką lessu calcowego; 5 — jasnoszara próchnica z bogatą domieszką lessu calcowego; 6 — pomarańczowa próchnica silnie przemieszana z lessem calcowym; 7 — less; 8 — polepa; 9 — kości; 10 — ułamki naczyń

Rys. W. Wojciechowski

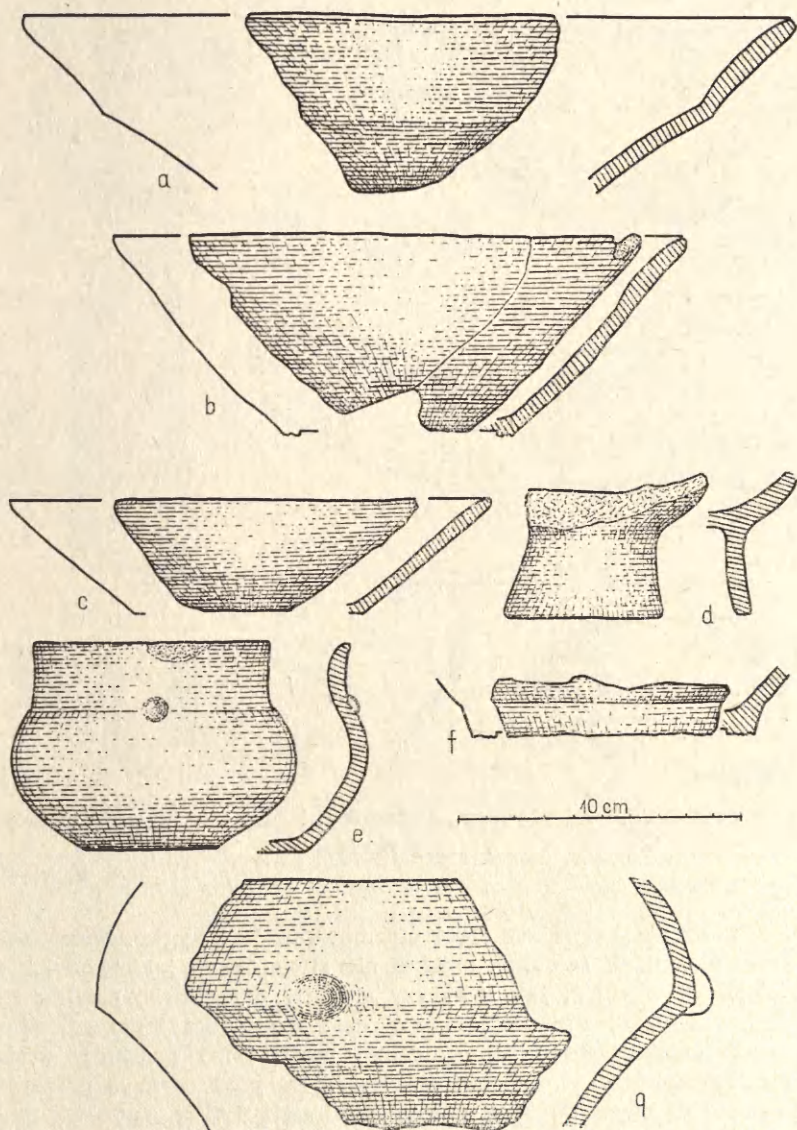
omawianego obiektu, sama zaś warstewka lessu powstała przez nawianie w czasie naturalnego wypełniania się porzuconego obiektu. Może na to wskazywać także rozmieszczenie zawartości kulturowej, która wystąpiła wyłącznie w brunatnej próchnicy, brak jej natomiast w warstwie lessu. Na zawartość kulturową złożyła się w głównej mierze ceramika w ilości 13 ułamków oraz nieliczne silnie zniszczone kości zwierzęce. W obrębie ceramiki wyróżniono: połówkę niewielkiej amforki o brzuscu w formie spłaszczonej kuli z płaskim dnem oraz cylindrycznej szyjce, przy czym na przejściu szyjki w brzusiec naczynie to zdobione jest niewielkimi guzkami. Wys. całkowita 7,3 cm, średn. dna 4,6 cm, maksymalna średn. brzusca

Ryc. 3. Janówek, pow. Dzierżoniów. Rzut poziomy i profile jamy 109
(Legenda jak pod ryc. 2)

Rys. W. Wojciechowski

10,0 cm, średn. wylewu 8,3 cm (ryc. 4 e). Fragment naczynia misowatego o silnie rozchylonych ściankach z zaznaczonym załomem; średn. 27,0 cm (ryc. 4 a). Fragment niewielkiej miseczki o silnie rozchylonych ściankach, bez zaznaczenia załomu; średn. wylewu 16,9 cm, średn. dna ok. 8,0 cm, wys. 4,0 cm (ryc. 4 c). Duży fragment górnej części pucharu na pustej nóżce o rozchylonych ściankach, bez zaznaczonego załomu; wys. zachowanej partii 7,0 cm, średn. wylewu 19,8 cm (ryc. 4 b). Zachowana w całości nóżka pucharu o wys. 3,2 cm i średn. podstawy 5,6 cm (ryc. 4 d). Fragment pucharu z zachowanym przejściem z nóżki w partię kielichowatą (ryc. 4 f). Ponadto w wypełniku jamy kultury pucharów lejowatych odkryto fragment naczynia amforowatego, przedstawionego na ryc. 4 g.

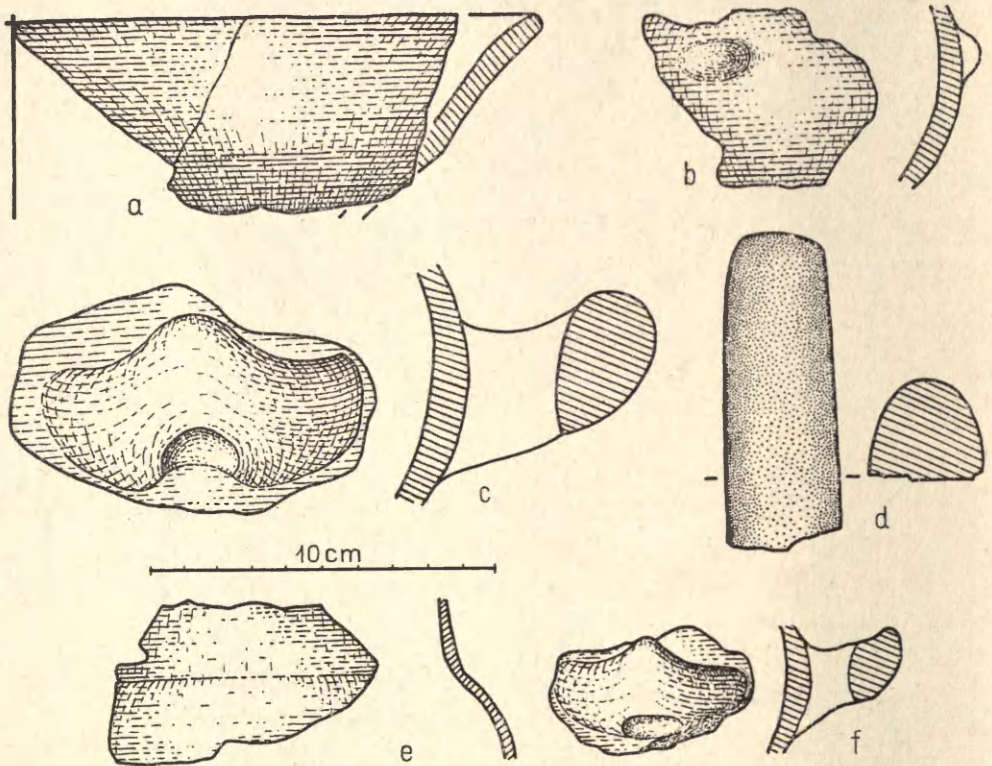
Ryc. 4. Janówek, pow. Dzierżoniów:

a-f — fr. ceramiki z jamy 69a₁; g — fr. amfory z jamy 69a (kultury pucharów lejkowatych)

Rys. W. Wojciechowski

Jama nr 109 (ryc. 3)

Zarys tego obiektu uchwycony został bezpośrednio na calcu w postaci intensywnie ciemnej plamy o kształcie lekko ósemkowatym, zorientowanej w kierunkach pn. wschód—pd. zachód. Wymiary: dług. 3,20 m, szer. partii pn.-wsch. 2,54 m, partii pd.-zach. 1,80 m. W przekroju podłużnym jama ma kształt głębokiej niecki, której ściana pd.-zach. opada skośnie, przechodząc łagodnie w dno, ściana pn.-wsch. natomiast uformowana jest prawie pionowo i przechodzi w dno pod wyraźnym kątem. Dno obiektu wykazuje w partii pd.-zach. lekki upad, biegnący w kierunku

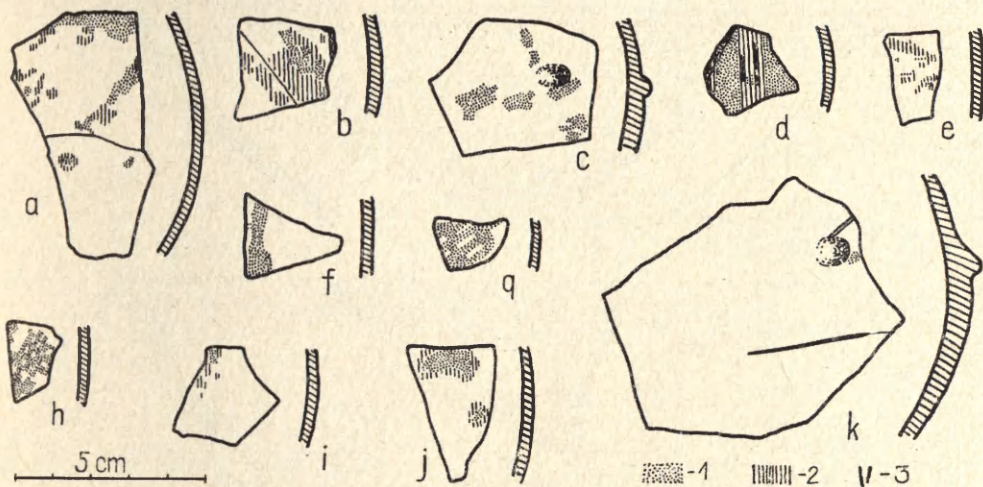

Ryc. 5. Janówek, pow. Dzierżoniów. Ceramika i ułamek narzędzia kamiennego z jamy nr 109

Rys. W. Wojciechowski

środku jamy, pozostała natomiast część uformowana jest płasko. Maksymalna głębokość wynosi 0,93 m. W ścianach obiektu nie stwierdzono jakichkolwiek elementów modelowanych w calcu, jak ławy czy stopnie. Wypełnisko obiektu stanowiła szarobrunatna próchnica, wykazująca przy dnie domieszkę lessu calcowego oraz liczne soczewki czystego lessu. W centralnej partii jamy próchnica posiada zabarwienie intensywniejsze, o odcieniu szaroczarnym, przy czym w przekroju warstwa ta rysowała się nieckowato do maksymalnej głęb. 0,45 m. Zawartość kulturową stanowiła głównie ceramika w ilości 137 ułamków, wśród których wyróżniono kilka form. Uzyskano fragment dużej grubościennej amfory z zachowanym dużym, silnie do góry wyciągniętym i pionowo przekłutym uchem (ryc. 5c); fragment mniejszej amfory z podobnym, lecz bardziej spiczasto uformowanym uchem (ryc. 5f), fragment niewielkiej średniościennej amforyki zdobionej na największej wydętości brzuśca plastycznymi owalnymi guzami (ryc. 5b), fragment cienkościennej amforyki o silnie wydętym brzuścu oraz lekko stożkowatej szyjce (ryc. 5e), a także ułamek miski o łamanym profilu (ryc. 5a). Ponadto uzyskano 47 ułamków kości, 10 amorficznych odłupków krzemiennych, ułamek motyki w kształcie kopyta szewskiego, wykonanej z amfibolitu (ryc. 5d)³ oraz liczne bryły polepy, w tym zawierające

³ Petrograficznego megaskopowego opisu przedmiotów kamiennych z badań wykopaliskowych w Janówku dokonał dr A. Majerowicz z Katedry Mineralogii

Ryc. 6. Janówek, pow. Dzierżoniów. Ułamki naczyń zdobionych ornamentem malowanym, z jamy nr 111:

1 — farba biała; 2 — farba czerwona; 3 — farba czarna

Rys. W. Wojciechowski

odciski ziarna jęczmienia zwyczajnego (*Hordeum vulgare* L.) oraz kąkolku polnego (*Agrostemma githago* L.)⁴.

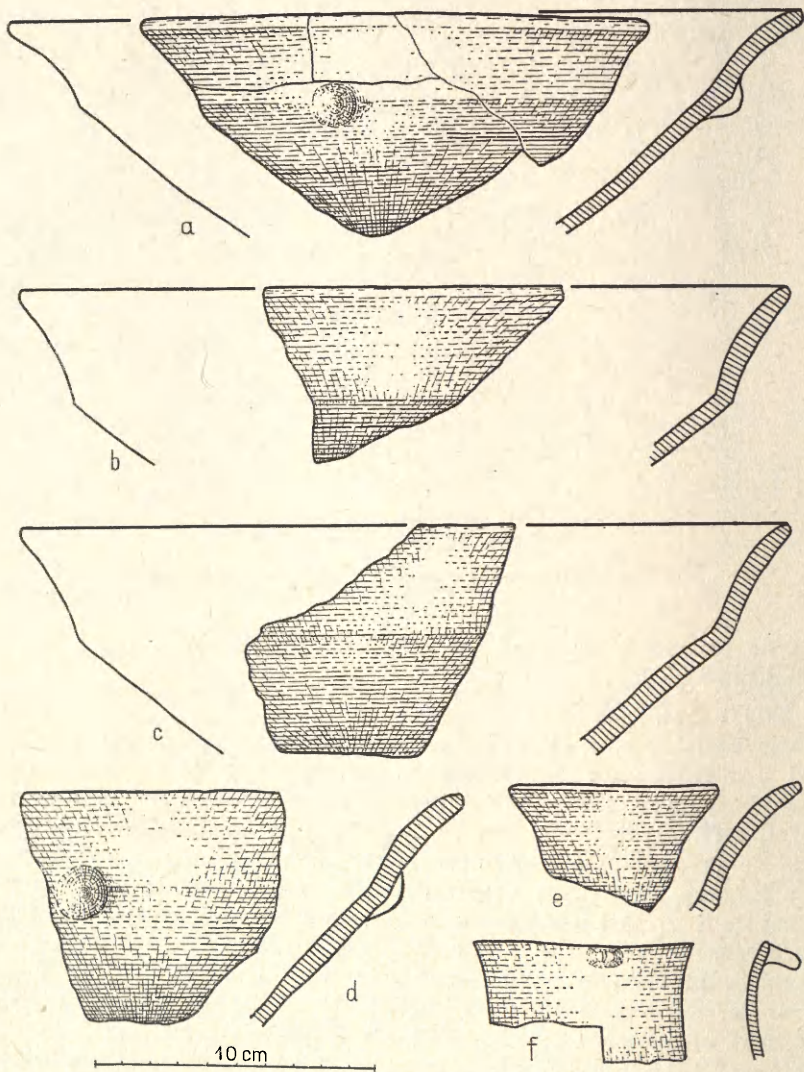
Jama nr 111 (ryc. 2)

W rzucie poziomym na tle calca jama ta rysowała się w kształcie zbliżonym do ósemki o nieregularnie zarysowanych krawędziach, przy czym zorientowana była w przybliżeniu w kierunkach wschód—zachód. Wymiary obiektu wynosiły: dług. 3,85 m, szer. partii wsch. 2,48 m, zach. 2,30 m. W obrębie zarysu na szarobrunatnym tle rysowały się trzy intensywnie ciemne plamy o granatowoczarnym odcieniu, z których największa (b) wypełniała całą zachodnią część zarysu, dwie mniejsze zaś (a i c) zaobserwowano w jego wschodniej części. Wymiary plam: a — w przybliżeniu kolista, o średn. ok. 0,50 m (zarys rozmyty), b — owalna, zorientowana w kierunkach północ—południe (1,30×1,75 m), c — w przybliżeniu kolista, o średn. ok. 0,55 m (zarys rozmyty). W czasie eksploracji okazało się, że na głęb. 0,10 m od poziomu calca obiekt ten rozpada się na trzy jamy oznaczone numerami 111 a, 111 b i 111 c, przy czym oznaczenia literowe jam odpowiadają oznaczeniom plam na poziomie calca.

Jama 111 a usytuowana była w pn.-wsch. narożniku obiektu i miała w rzucie poziomym kształt kolisty o średn. 0,63 m. W przekroju nieckowata, o głęb. 0,15 m od poziomu odsłonięcia zarysu. Wypełnisko stanowiła ciemna próchnica poprzecinana warstewkami lessu. Zawartość kulturową stanowiło 7 drobnych ułamków ceramiki, 3 ułamki kości, fragment płytki kamiennej (prawdopodobnie kamień szlifierski) z drobnoziarnistego piaskowca (ryc. 8 b) oraz liczne bryły polepy.

Podobny charakter miała jama 111 c, usytuowana przy wsch. krawędzi obiektu. W rzucie poziomym kształt owalny o wymiarach 0,86×0,61 m. W przekroju nieckowata. Opisano ją w *Petrografii Uniwersytetu Wrocławskiego* (maszynopis w archiwum Katedry Archeologii).

⁴ M. Klichowska, *Odciski zboża na neolitycznej polepie i ceramice z Janówka, pow. Dzierżoniów*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 19: 1968, s. 451—452; też, *Dalsze badania odcisków roślinnych na neolitycznej polepie z Janówka, pow. Dzierżoniów, z 1966 roku*, „Sprawozd. Archeol.”, t. 21: 1969, s. 405.

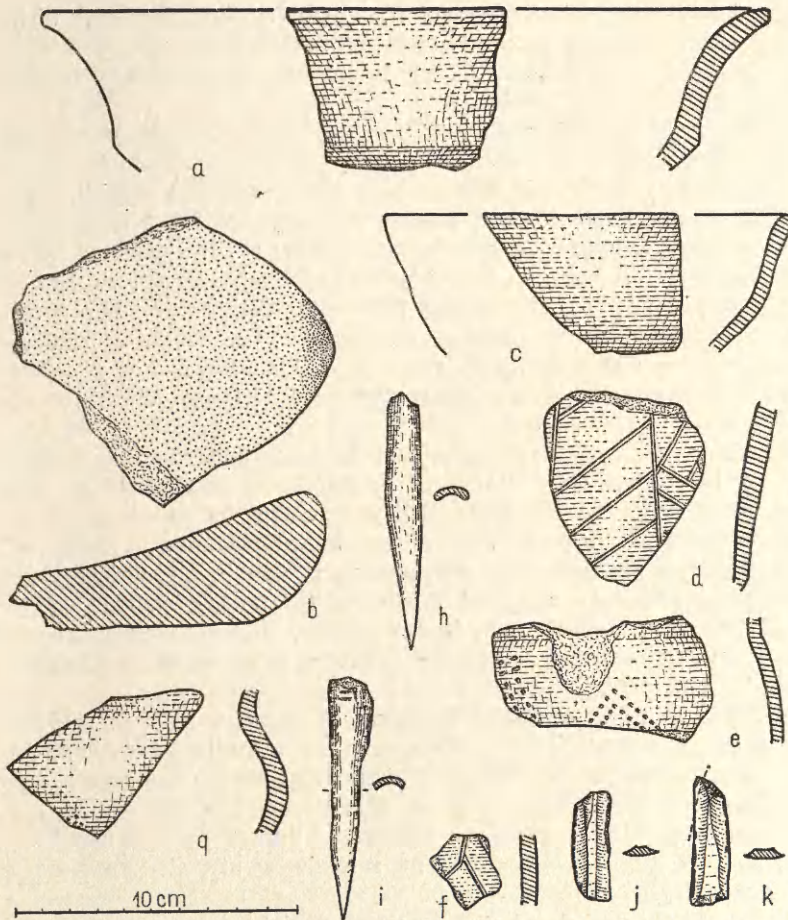

Ryc. 7. Janówek, pow. Dzierżoniów. Fragmenty ceramiki z jamy nr 111

Rys. W. Wojciechowski

wata o głęb. 0,15 m. Wypełnisko podobnie jak w jamie 111 a. Nie stwierdzono zawartości kulturowej.

Wyraźnie odmienny charakter miała jama nr 111 b, zajmująca całą zachodnią partię obiektu. W rzucie poziomym kształt nieregularnego owalu, zorientowanego w kierunkach północ-południe, o wymiarach 2,38×1,68 m. W przekroju podłużnym kształt bardzo regularnej niecki, w przekroju poprzecznym zaś kształt niecki przepołowionej, o maksymalnej głęb. 0,30 m. Kształt podobny do przepołowionej niecki powstaje poprzez skośne uformowanie ścianki zachodniej, w przeciwieństwie do ścianki wschodniej, uformowanej idealnie pionowo. Wypełnisko jamy 111 b stanowiła intensywnie czarna próchnica o sypkiej konsystencji, nie wykazująca jakie-

Ryc. 8. Janówek pow. Dzierżonów. Fragmenty ceramiki i narzędzia z jamy nr 111

Rys. W. Wojciechowski

gokolwiek uwarstwowania. Jama ta odznaczała się bardzo bogatą zawartością kulturową. Uzyskano 236 ułamków ceramiki, w tym fragmenty 6 naczyń misowatych o wyraźnie łamanym profilu, z których 2 posiadają ornament w formie okrągłych guzów rozmieszczonych na załomie (ryc. 7 a-e; 8 a), fragment małej miseczki o esowatym profilu (ryc. 8 c), fragment szyki cienkościennej amforki, zdobionej na krawędzi wylewu poziomym językowatym wyrostkiem (ryc. 7 f), fragment niewielkiej amforki o esowatym profilu, ze śladem zdobnictwa wykonanego techniką nakłuwania (ryc. 8 g), fragment jajowatego naczynia zdobionego krokwiasto ułożonym ornamentem kłutym (ryc. 8 e), 2 ułamki naczynia zdobionego ornamentem w formie głęboko rytých linii ułożonych jodełkowato (ryc. 8 d,f) oraz 19 drobnych ułamków cienkościennych amforek, zdobionych ornamentem malowanym przy użyciu farby czerwonej jako podkładu i białej oraz prawdopodobnie czarnej do wykonania wzorów szachownicowych, meandrowych oraz pasmowych (ryc. 6). Ponadto uzyskano 29 amorficznych odłupków krzemiennych, 2 uszkodzone sztydła kościane (ryc. 8 h,i), 1 odpad produkcyjny w postaci czopa wiertniczego, 1 sierpik krzemienny z wypolerowaną krawędzią pracującą (ryc. 8 k), 1 niewielki nożyk

krzemienno z załuskany mi krawędziami (ryc. 8 j), 76 ułamków kości, nieliczne skorupy mały słodkowodny ch oraz liczne bryły przepalony polepy, z których część wykazywała obecność odcisków ziarna jęczmienia zwy czajnego (*Hordeum vulgare* L.).

Pró bę określenia funkcji omówionych wyżej obiektów oprzecz możemy niestety na bardzo tylko wą tłych przesłankach. Duży stopień zniszczenia jamy nr 69a₁ wyklucza w zasadzie możliwość interpretacji jej pierwotnej funkcji. Duże rozmiary jamy 109, jej regularny kształt, płasko uformowane dno i stosunkowo znaczna głębokość mogą sugerować, iż pełniła ona funkcję pomieszczenia mieszkalnego. Trudno jednak wyjaśnić brak w tym obiekcie śladów paleniska, którego nie stwierdzono także w sąsiedztwie domniemanej półziemianki. Skupisko jam okreś lony jako obiekt nr 111, zalegające w obrębie jednego zarysu, mogło ewentualnie pełnić funkcję pomieszczenia mieszkalnego o konstrukcji szałasowej w pierwszym etapie zasiedlania tego terenu, do czasu przygotowania trwalszego obiektu o charakterze ziemiankowym lub półziemiankowym.

W obrębie uzyskanego materiału zabytkowego zdecydowanie dominuje ceramika, w której wydzielić można misy, amfory oraz puchary na pustej nóżce.

Misy są reprezentowane najliczniej, przy czym wśród nich wydzielić można trzy podstawowe typy. Typ I reprezentują średniościenne, niezdobione naczynia o kształcie wyraźnie stożkowatym, o ściankach prostych, bez dodatkowego profilowania, rozchodzących się z dna pod kątem ok. 45° (ryc. 4 c)⁵.

Typ II to misy niezdobione, średniościenne, raczej niewielkich rozmiarów, o ściankach uformowanych nieznacznie esowato, przy czym profilowanie to jest bardzo łagodne (ryc. 8 c)⁶.

Typ III tworzą misy o wyraźnie łamanym profilu, których część przydenna uformowana jest w przybliżeniu stożkowato, brzeg natomiast oddzielony jest ostrym załomem i silnie lejowato wychylony. Odnaczają się one z reguły dużymi rozmiarami, a średnice ich zamykają się w granicach 25,5—30,4 cm. W stosunku do pozostałej ceramiki misy te zaliczyć należy do naczyń grubościennych (ryc. 4 a; 5 a; 7 a-e; 8 a). W kilku przypadkach na załomie występuje ornament w postaci okrągłych guzów (ryc. 7 a,d)⁷.

Amfory. Także wśród tej grupy naczyń wydzielić możemy dwa podstawowe

⁵ Podobne okazy o ściankach ustawionych pod różnymi kątami reprezentowane są szczególnie licznie np. na stan. w Zengövárkony (J. Dombay, *Die Siedlung und das Gräberfeld in Zengövárkony*, Budapest 1960, tabl. XLVI 3, LXII 2, 5, LXVII 5, LXXVII 10). Naczynia te należą również do przewodnich typów w ceramice wczesnolendzielskiej na terenie zachodniej Słowacji. Por. A. Točík, J. Lichardus, *Staršia fáza slovensko-moravskej malovanej keramiky na juhozápadnom Slovensku*, „Památky Archeologicke”, R. 57: 1966 z. 1, s. 39, ryc. 15: 1-4, s. 81, ryc. 38. Odnajdujemy je także we wczesnolendzielskich materiałach małopolskich. Por. J. Kamińska, *Z badań nad kulturą lendzielską w Małopolsce*, „Archeologia Polski”, t. 12: 1967 z. 2, s. 264.

⁶ Licznych analogii dostarcza tu osada w Samborcu, pow. Sandomierz. Por. J. Kamińska, *Osady kultur wstęgowych w Samborcu, pow. Sandomierz*, [w:] *Studia i materiały do badań nad neolitem Małopolski*, Kraków 1964, tabl. XIX 9, XXIV 13. Podobne egzemplarze znane są także z Opatowa. Por. Z. Podkowińska, *Pierwsza charakterystyka stanowiska eneolitycznego na polu grodziska I we wsi Złota, pow. Sandomierz*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 19: 1953 z. 1, tabl. XIV 7.

⁷ Odpowiedniki dla mis typu III znajdujemy przede wszystkim w materiale II fazy kultury lendzielskiej w Małopolsce. Por. Kamińska, *Z badań nad kulturą lendzielską...*, ryc. 3. Sporadycznie okazy takie spotykane są wcześniej na Węgrzech, np. stan. Zengövárkony. Por. Dombay, *op. cit.*, tabl. LII 1, LVI 6, LXXXI 9.

typy, z tym że w obrębie typu I wyodrębnić należy dwa dalsze podtypy, oznaczone jako Ia i Ib. Typ Ia reprezentują naczynia duże, o ściankach grubych lub średniej grubości, których brzusiec uformowany był prawdopodobnie dwustożkowato. Na największej wydętości brzuśca naczynia te posiadają bądź duże, silnie ku górze wyciągnięte i pionowo przekłute rogowate ucha (ryc. 5 c,f)⁸, bądź element dekoracyjny w formie podłużnych guzów (ryc. 5 b). Żaden z zachowanych fragmentów nie wykazuje śladów ornamentyki.

Typ Ib reprezentowany jest przez okaz przedstawiony na ryc. 4 g. Różni się od amfor poprzednio omówionych przede wszystkim ostrym, bardzo specyficznym profilowaniem brzuśca, w górnej bowiem partii jest on silnie wydęty, w dolnej zaś, poczynając od załomu, wykazuje zdecydowane przewężenie (podcięcie), dochodzące prawdopodobnie do samego dna. Nie wiadomo natomiast, jak uformowana była szyjka. Na załomie brzuśca naczynia te posiadają plastyczne guzy⁹.

Typ II reprezentują amforki o znacznie mniejszych rozmiarach i z reguły bardzo cienkich ściankach. Naczynia średniościenne są w tym typie bardzo nie liczne. Brzusiec ich uformowany jest baniasto lub nawet kuliście, szyjka zaś, oddzielona od brzuśca ostrym załomem, uformowana jest nieznacznie lejowato (ryc. 4 e; 5 e; 7 f). Na żadnym z zachowanych ułamków nie stwierdzono ornamentu rytego lub nakłuc, występują natomiast elementy plastyczne (ryc. 4 e; 7 f)¹⁰.

Jako odmianę amforek typu II, odznaczającą się wyjątkowo cienkimi ściankami i delikatnym opracowaniem, uznać należy fragmenty przedstawione na ryc. 6. Naczynia te posiadały brzusiec prawdopodobnie kulisty lub jajowaty, zdobiony na największej wydętości niewielkimi plastycznymi guzkami, na całej powierzchni zaś pokryte były ornamentem malowanym przy użyciu farby czerwonej, białej i prawdopodobnie czarnej. Farba czerwona, stwierdzona w formie nieregularnych plam, pokrywała prawdopodobnie cały brzusiec i stanowiła podkład dla wzorów nakładanych przy użyciu farby białej i być może także czarnej. Farba czerwona widoczna jest szczególnie w tych miejscach, gdzie farba biała uległa odpryskowi. Wzory wykonane białą farbą to prawdopodobnie delikatny meander (ryc. 6 b)¹¹ oraz wzory szachownicowe (ryc. 6 g,h)¹². Niewykluczone, iż występowały także motywy pionowych lub poziomych pasów (ryc. 6 d)¹³. W jednym wypadku stwierdzono połączenie

⁸ Naczynia te nawiązywały prawdopodobnie kształtem do okazu z Nowej Huty-Pleszowa. Por. J. Kamieńska, J. K. Kozłowski, *The Lengyel and Tisza Cultures*, [w:] *The Neolithic in Poland*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1970, s. 107, ryc. 27: 7.

⁹ Ten typ naczyń jest szczególnie licznie reprezentowany na stanowiskach węgierskich, i to zarówno w postaci okazów pozbawionych szyjki (D o m b a y, *op. cit.*, tabl. XXXV 8, LVII 10, LXV 8), jak i z wysoką szyjką (D o m b a y, *op. cit.*, tabl. LVI 2, LXXXI 17). Podobne jednak naczynia spotykamy także w grupie jordanowskiej, a więc w zespole późnolendzielskim. Por. H. Seger, *Schlesische Fundchronik*, „Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift”, A.F. t. 7: 1899, s. 542, ryc. 13.

¹⁰ Naczynia te nawiązują, jak się wydaje, głównie do form II fazy z terenu Małopolski. Por. S. Nosek, *Przyczynki do znajomości kultur z cyklu wstęgowych w Polsce południowej*, „Przegląd Archeologiczny”, t. 7: 1947 z. 2, s. 173, ryc. 23: 1, 2; Kamieńska, *Z badań nad kulturą lendzielską...*, ryc. 3.

¹¹ Motyw ten znany jest z wielu stanowisk zarówno polskich (Kamieńska, Kozłowski, *op. cit.*, ryc. 24: 7, 8), jak i z terenów zakarpackich (D o m b a y, *op. cit.*, tabl. CXII).

¹² Motyw ten znany jest m. in. z terenu zachodniej Słowacji (T o ć i k, L i c h a r d u s, *op. cit.*, ryc. 22: 1).

¹³ Motyw ten występuje zarówno na Węgrzech (D o m b a y, *op. cit.*, tabl. CII 2, 3, CVI 2), jak i na terenie Słowacji (T o ć i k, L i c h a r d u s, *op. cit.*, ryc. 23: 1, 3).

ornamentu delikatnie rytego z malowanym (ryc. 6k)¹⁴. Farba nakładana była po wypaleniu naczynia, stąd wysoki stopień jej zniszczenia.

Puchary na pustej nóżce reprezentowane są przez fragmenty trzech naczyń, w tym 1 zachowana w całości nóżka (ryc. 4d), 1 fragment górnej partii naczynia (ryc. 4b) oraz 1 fragment przypadający na przejście nóżki w partię misowatą (ryc. 4f). Zachowana w całości nóżka reprezentuje egzemplarz niski (wys. 3,0 cm), o kształcie stożkowym i prostych ściankach. Przejście nóżki w partię misowatą zaznaczone jest łagodnie¹⁵. Średn. podstawy nóżki 5,5 cm. Łagodne przechodzenie nóżki w partię misowatą nie stanowi jednak reguły i bywa także wyraźnie ostre, jak u egzemplarza na ryc. 4f. Zachowany fragment partii misowatej wskazuje na kształt stożkowy, o ściankach prostych wychodzących z dna¹⁶ pod kątem ok. 45°. Charakterystyczny szczegół wykazuje natomiast partia przykrawędna, która od strony wewnętrznej jest nieznacznie zgrubiona. Żaden z zachowanych ułamków omówionej tu grupy naczyń nie posiada ornamentyki.

Inne. Trudna do zrekonstruowania jest forma przedstawiona na ryc. 8e. Było to prawdopodobnie bądź naczynie workowate lub gruszkowate z lekko wyodrębnioną szyjką lub wylewem, bądź forma zbliżona do okazu znanego np. z Samborca, pow. Sandomierz¹⁷. Specyfika jednak omawianego okazu leży w tym, że mimo braku jakichkolwiek różnic technicznych lub technologicznych w stosunku do pozostałej ceramiki posiada on ornament nakłuwany, o kompozycji krokwiastej zbliżonej do szeregu ułamków ceramicznych z terenu Małopolski¹⁸ bądź do wczesnych form kultury ceramiki wstęgowej kłutej z obszaru Dolnego Śląska¹⁹.

Niezwykle ciekawe z punktu widzenia ornamentu są dwa ułamki nieokreślonego naczynia, przedstawione na ryc. 8d,f. Ornament ten wykonywany był bowiem techniką głębokiego rycia i tworzy wzory jak gdyby skośnej kratki o zmieniającej się orientacji. Stanowi on element samoistny (w zachowanych przynajmniej fragmentach), tzn. nie łączy się ani ze zdobnictwem plastycznym, ani malowanym. Wystąpienie tego typu zdobnictwa w zespole z jamy 111 jest wysoce zastanawiające. Wczesny charakter nadają jamie 111 już ułamki naczyń wielobarwnie malowanych, tego jednak typu zdobnictwo ryte, wykazujące wyraźne nawiązania do niektórych materiałów zachodniosłowackich²⁰, wydaje się wiązać ów zespół z bar-

¹⁴ Łączenie ornamentu delikatnie rytego z malowanym stwierdzamy w Słowacji (Točík, Lichardus, *op. cit.*, s. 33, ryc. 12: 6, 8-10, s. 43, ryc. 17: 15, 17), a także w jednym wypadku w Małopolsce na stan. Kraków Mogiła (Kamieńska, Kozłowski, *op. cit.*, ryc. 24: 4, s. 99, ryc. 25: 11). Jest to zdobnictwo szczególnie popularne na terenach zakarpaccich.

¹⁵ Podobnie jak u okazów z Samborca, pow. Sandomierz (Kamieńska, *Osady kultur wstęgowych...*, tabl. XXI), nie stwierdzamy natomiast owego charakterystycznego profilowania nóżki typowego dla II fazy tej kultury w Małopolsce. Nóżka ta zbliżona jest szczególnie wyraźnie do okazu z Siedlisk, pow. Miechów (Kamieńska, *Z badań nad kulturą lendzielską...*, ryc. 1).

¹⁶ Jest to szczegół charakterystyczny przede wszystkim dla wczesnych materiałów z Małopolski (Kamieńska, *Osady kultur wstęgowych...*, tabl. XXI 1, 3, 6; tejże, *Z badań nad kulturą lendzielską...*, ryc. 1), jako że na terenach zakarpaccich już we wczesnej fazie pojawiają się puchary o ostro profilowanej czaszy (Dombay, *op. cit.*, tabl. LIV 6, LXXXI 3, CVII). W Małopolsce jednak naczynia o nieprofilowanej czaszy występują także w II fazie omawianej kultury (Kamieńska, *Z badań nad kulturą lendzielską...*, ryc. 3).

¹⁷ Kamieńska, *Osady kultur wstęgowych...*, tabl. XIV 6.

¹⁸ Kamieńska, *op. cit.*, tabl. XII 3, XIII 9, 10, XXXII 4.

¹⁹ W. Wojciechowski, *Zagadnienie chronologii relatywnej kultur młodziej epoki kamienia na Dolnym Śląsku na tle środkowoeuropejskiej systematyki neolitu*, Studia Archeologiczne, t. 3, Wrocław 1970, tabl. III 1, 8-10.

²⁰ Točík, Lichardus, *op. cit.*, s. 71, ryc. 32: 16, 17, 19.

dzo starymi tradycjami powstałymi na bazie wczesnolendzielskiej, odpowiadającej fazie Lengyel Ib²¹.

Wyroby kamienne reprezentowane są przez ułamek kamienia szlifierskiego wykonanego z drobnokrystalicznego piaskowca o czerwonym zabarwieniu, o wyraźnie wklęsłej (przez wytarcie) powierzchni pracującej, wykazującej równoległe rysy powstałe przy gładzeniu przedmiotów kamiennych lub krzemiennych (ryc. 8 b), oraz ułamek motyki w kształcie kopyta szewskiego, wykonanej z zielonkawego amfibolitu, o wyraźnie półkolistym przekroju poprzecznym. Wys. narzędzia 2,9 cm (ryc. 5 d).

Narzędzia krzemienne to 1 sierpak, wykonany na dwużebrowym wiórze, o silnie wypolerowanej krawędzi pracującej (ryc. 8 k), oraz 1 nóż wiórowy, wykonany także na wiórze dwużebrowym o zaretuszowanych krawędziach bocznych (ryc. 8 j).

Wyroby kościane reprezentowane są przez dwa szydła wykonane z wyinków kości długich, na co wskazuje przekrój poprzeczny w kształcie odcinka koła. Przy ostrzach narzędzia te wykazują ślady obróbki, pozostałe zaś partie posiadają pierwotną fakturę powierzchni (ryc. 8 h,i).

Chronologia

Analizując uzyskany materiał ceramiczny pod kątem jego chronologii uwagę zwraca przede wszystkim inwentarz obiektu nr 111. W materiale tym obserwujemy bowiem elementy, które wydają się łączyć cechy będące podstawą wydzielenia na terenie Małopolski dwóch kolejno po sobie następujących faz chronologicznych, a mianowicie I i II. Elementy starsze z omawianego zespołu nawiązują nie tylko do I fazy małopolskiej, ale także do wczesnego horyzontu kultury lendzielskiej na terenie zachodniej Słowacji (Lengyel Ib) oraz do wczesnych materiałów kultury lendzielskiej na terenie Węgier (Zengővárkony). Są to w pierwszym rzędzie ułamki cienkościennych naczyń zdobionych ornamentem wielobarwnie malowanym, ułamki naczyń zdobionych ornamentem rytym oraz ułamki zdobione w technice nakłuwania.

Szczególnie typowe dla terenów zachodniej Słowacji i Węgier jest powlekanie całej powierzchni czerwoną farbą²², która bądź stanowi ornament sam dla siebie, bądź jest tłem dla nanoszonych wzorów wykonanych przy użyciu farby białej (Zengővárkony)²³ lub żółtej i czarnej (Nitriansky Hrádok — „Zámeček”)²⁴. Także motywy meandrowe, szachownicowe czy pionowych lub poziomych pasów należą do często spotykanych w Słowacji (Nitriansky Hrádok — „Zámeček”²⁵, Svodin — „Busahegy”²⁶), są natomiast nieco rzadsze, ale jednak spotykane na Węgrzech (Zengővárkony)²⁷. Zwyczaju pokrywania całej powierzchni naczynia farbą czerwoną nie stwierdzamy natomiast w Małopolsce, gdzie sporadycznie występuje podkład wykonany farbą białą²⁸, w kolorze czerwonym zaś lub czarnym nanoszono wzory meandrowe lub spirale²⁹. Charakterystyczny szczegół łączy ceramikę malowaną z jamy 111 w Janówku z wczesnymi materiałami zachodniosłowackimi, a mianowicie zwyczaj komponowania w motywy malowane ornamentu delikatnie

²¹ Točík, Lichardus, *op. cit.*, s. 77.

²² Točík, Lichardus, *op. cit.*, ryc. 22: 2; Dombay, *op. cit.*, tabl. CXII.

²³ Dombay, *op. cit.*, tabl. CXII.

²⁴ Točík, Lichardus, *op. cit.*, ryc. 23: 4, 6.

²⁵ Točík, Lichardus, *op. cit.*, s. 43, ryc. 17: 7, 10, 14, ryc. 22: 1.

²⁶ Točík, Lichardus, *op. cit.*, s. 71, ryc. 1, 3, 10.

²⁷ Dombay, *op. cit.*, tabl. CII 1—3, CVI 1, 2, CXII.

²⁸ Kamieńska, *Osady kultur wstęgowych...*, s. 145—146.

²⁹ Kamieńska, *op. cit.*, s. 146.

rytego (ryc. 6 k)³⁰. Ten typ zdobnictwa znany jest w jednym wypadku także z terenu Małopolski³¹. Elementem typowym dla wczesnej fazy kultury lendzielskiej na Węgrzech, w Słowacji i w Małopolsce jest łączenie ornamentu malowanego lub malowanego i delikatnie rytego z niewielkimi guzkami umieszczonymi na największej wydętości brzuśca, które w dwóch wypadkach stwierdzono także w materiale z Janówka (ryc. 6 c,k).

Zjawiskiem raczej rzadkim na terenie zachodniej Słowacji jest ornament wykonany wyłącznie techniką rycia, o motywach skośnej kratki wypełniającej szerokie płaszczyzny³². Podobnie zdobione są także dwa ułamki z jamy 111 w Janówku (ryc. 8 d,f).

Cechą charakterystyczną dla materiałów wczesnej fazy kultury lendzielskiej na obszarze Małopolski jest niemal powszechne występowanie tych ostatnich ze stosunkowo liczną domieszką ułamków naczyń kultury ceramiki wstęgowej kłutej³³. Nie jest to zresztą zjawisko typowe tylko dla obszarów Małopolski, jako że podobną domieszkę stwierdza się zarówno na Morawach, jak i na terenie Słowacji (np. Velké Hoste)³⁴, a nawet sporadycznie w fazie Lużianki (Krokovany)³⁵, którą synchronizować można, podobnie jak materiały typu Nitriansky Hrádok, Svodin, z III fazą kultury ceramiki wstęgowej kłutej³⁶.

Wymienione tu elementy, nawiązujące w sposób wyraźny do materiałów wczesnego horyzontu kultury lendzielskiej w Małopolsce, Słowacji i na Węgrzech, nie wyczerpują wzajemnych analogii, te bowiem obserwujemy także w zakresie form poszczególnych naczyń, chociaż te elementy mogą być w niektórych wypadkach zawodne. Dotyczy to przede wszystkim pucharów na pustej nóżce. Wspólną cechą tych ostatnich na terenie Małopolski jest wyraźny brak ostrego profilowania i tendencja do form stożkowatych. Podobną tendencję obserwujemy także wśród materiałów grobowych z cmentarzyska z Zengővárkony, z tym jednak że sporadycznie pojawiają się tam naczynia z ostro profilowaną czaszą, które w Małopolsce wyznaczają wraz z ostro profilowanymi misami w zasadzie dopiero fazę II omawianej kultury³⁷.

Pewne zbliżenie wykazują także wczesnolendzielskie amfory typu węgierskiego z amforami typu Ib z Janówka, szczególnie poprzez charakterystyczne wydęcie części górnej i przewężenie partii przydennej naczynia. Należy jednak zaznaczyć, że ten typ amfor ma na Dolnym Śląsku swoje odpowiedniki także w późnej fazie kultury lendzielskiej, reprezentowanej na południe od Wrocławia przez grupę jordanowską³⁸, przy czym brak ich na terenie Małopolski.

Bardzo wczesnemu jednak datowaniu materiałów z Janówka (co sugerować mogą dotychczas omówione elementy) stoi na przeszkodzie duży udział ceramiki noszącej wszelkie znamiona charakteryzujące młodsze materiały z terenu Małopolski, reprezentujące na tamtym terenie II fazę kultury lendzielskiej (typ Modlnica). Jest to przede wszystkim duży procent mis o ostro łamanym profilu i silnie rozchylonym brzegu. Naczynia te posiadają na wysokości załomu ornament plastyczny

³⁰ Por. przyp. 14.

³¹ Kamińska, Kozłowski, *op. cit.*, ryc. 24: 4, s. 99, ryc. 25: 11.

³² Por. przyp. 20.

³³ Kamińska, *Z badań nad kulturą lendzielską...*, s. 261—262, ryc. 1.

³⁴ Točík, Lichardus, *op. cit.*, s. 16, ryc. 6: 14.

³⁵ B. Novotný, *Lužianska skupina a počiatky malovanej keramiky na Slovensku*, Bratislava 1962, s. 181 i n.; Točík, Lichardus, *op. cit.*, s. 11, ryc. 4.

³⁶ Točík, Lichardus, *op. cit.*, s. 13—14.

³⁷ Kamińska, *Z badań nad kulturą lendzielską...*, s. 273.

³⁸ Seger, *op. cit.*, s. 542, ryc. 13.

w postaci okrągłych spłaszczonych guzów. Ten typ naczyń stwierdzony został w Małopolsce na wszystkich bez mała stanowiskach młodszej fazy kultury lendzielskiej, przypadającej na okres cechujący się brakiem wielobarwnego zdobnictwa malowanego³⁹, a szczególnie bogato reprezentowany jest w jamie 1 na stan. II w Nowej Hucie-Pleszowie⁴⁰. Do małopolskich form typowych dla fazy II nawiązują także cienkościenne amfory o kulistym prawdopodobnie brzuścu i prawie cylindrycznej lub lejowato rozchylonej szyjce, a także duże grubościenne amfory o silnych, do góry wyciągniętych i pionowo przekłutych uchach, znanych nie tylko z młodszej fazy omawianej kultury w Małopolsce⁴¹, ale także z późnych materiałów zaliczanych do grupy brzesko-kujawskiej kultury lendzielskiej⁴². Element ten ma wprawdzie stare tradycje zarówno w zachodniej Słowacji⁴³, jak i na Węgrzech⁴⁴, związane z fazą ceramiki malowanej, jednak występujące tam ucha są z reguły mniejsze, bardziej spiczaste i — jak się wydaje — staranniej wykonane.

Przedstawione tu rozważania wydają się prowadzić do wniosku, że omawiana osada przypada na okres przejściowy, odpowiadający przełomowi faz I i II na terenie Małopolski. W odniesieniu do periodyzacji kultury lendzielskiej na obszarach zachodniej Słowacji sądzić można, że omawiane materiały łączą się z tradycjami schyłku fazy Ib lub ewentualnie przełomu faz Ib/II (obecność farby czerwonej, czarnej i zdobnictwa rytego oraz nakłuwanego), a także wykazują pewne elementy fazy III (wzrost roli grubo nakładanej farby białej w motywach ornamentacyjnych), przy czym nie można także wykluczyć przetrwania osady, z której uzyskano omawiane materiały do początku fazy IV wg periodyzacji słowackiej, za czym przemawia obecność elementów związanych z ceramiką niemalowaną⁴⁵.

Trudne byłoby bez wątpienia uzasadnienie trwania osady w Janówku przez tak długi okres, bo trwający od schyłku fazy Ib do początku fazy IV kultury lendzielskiej na terenie Słowacji. Wydaje się, że ludność, która zamieszkiwała omawianą osadę, mogła przybyć na obszary lessów dolnośląskich nawet ze znacznym opóźnieniem, prawdopodobnie z Małopolski, przy czym „wychowana” na tradycjach wczesnolendzielskich kulturowała je przez pewien czas, przyswajając sobie stopniowo młodsze oddziaływania, związane z późniejszymi fazami macierzystej kultury. Dlatego też wydaje się, że osadę w Janówku datować można najwcześniej na schyłek fazy II, fazę III i początek fazy IV wg periodyzacji dla terenów zachodniej Słowacji oraz łączyć z przełomem faz I/II wg periodyzacji małopolskiej. Stosunek chronologiczny omawianej osady do kultury ceramiki wstęgowej klutej wyznaczyć może obecność ułamka zdobionego ornamentem nakłuwanym, którego układ nawiązuje do zdobnictwa III lub III/IV fazy tej kultury wg periodyzacji czeskiej⁴⁶.

³⁹ Kamieńska, *Z badań nad kulturą lendzielską...*, s. 273.

⁴⁰ M. Godłowska, *Materiały ceramiczne z przydomowej pracowni krzemieniarskiej z jamy 1 na stanowisku II w Nowej Hucie-Pleszowie*, „Przegl. Archeol.”, t. 16: 1964, s. 99, ryc. 4.

⁴¹ Kamieńska, *Kozłowski, op. cit.*, s. 107, ryc. 27: 7.

⁴² L. Gabałówna, *Ze studiów nad grupą brzesko-kujawską kultury lendzielskiej, Brześć Kujawski — stanowisko 4*, „Acta Archaeologica Lodziensia”, nr 14, Łódź 1966, s. 136, tabl. X, ryc. 8; s. 144, tabl. XVIII, ryc. 7.

⁴³ Točík, Lichardus, *op. cit.*, s. 21, ryc. 8, s. 33, ryc. 12: 13, s. 67, ryc. 30.

⁴⁴ Dombay, *op. cit.*, tabl. II 7, XI 5, 6, XXII 9.

⁴⁵ Mamy tu na myśli przede wszystkim ostro profilowane misy. Ostro profil pojawia się wprawdzie już u schyłku I fazy kultury lendzielskiej na terenie Małopolski, masowe jednak występowanie tak ukształtowanych naczyń przypada dopiero w fazie II w grupie modlnickiej.

⁴⁶ M. Stekla, *Třiděni vypichané keramiky*, „Archeologické rozhledy”, R. 11: 1959 z. 2, s. 211—257.

Wracając do terenów Małopolski wydaje się, że najbliższy odpowiednik dla omawianych materiałów jako zespołu stanowią materiały grupy pleszowskiej, w której widzi się ostatnio zespół nieco młodszy od grupy samborzeckiej tej kultury i datowany współcześnie z fazami II i III wg periodyzacji słowackiej⁴⁷.

Wydaje się jednak nie ulegać wątpliwości, że omawiany zespół z Janówka jest starszy zarówno od grupy ocickiej (nawet od jej starszej fazy), jak i od grupy jordanowskiej na południu Dolnego Śląska i grupy brzesko-kujawskiej na jego północnych rubieżach. Także klasyczna grupa modnicka na terenie Małopolski wydaje się być młodsza od materiałów uzyskanych w Janówku.

*Katedra Archeologii Polski
Uniwersytetu Wrocławskiego*

WŁODZIMIERZ WOJCIECHOWSKI

HABITATION TRACES OF THE LENGYEL POPULATION IN THE REGION OF
THE VILLAGE OF JANÓWEK, DZIERŻONIÓW DISTRICT

The excavations conducted in 1961—1966 of the habitation site of many cultures at Janówek, Dzierżoniów district, have shown that its earliest phase should be linked with the Lengyel population. Moreover the materials obtained, especially pottery, indicate that the settlement of this culture cannot be assigned to the Jordanów group but represents an assemblage not yet recorded in the Lengyel culture of Lower Silesia.

In the course of excavations three features have been revealed which in addition to pottery contained stone and flint artifacts and tools of bone. Other finds included numerous lumps of daub with impressions of common millet (*Hordeum vulgare* L.) and corn cockle (*Agrostemma githago* L.).

The most diagnostic find is pottery which included fragments of small thin-walled amphorae with ornament painted in red, white and probably black (red paint was used as ground and covered the whole surface of the amphorae). The presence of this pottery suggests that the material under discussion is older than the Joranów group which is usually dated to the late stage of the Lengyel culture. This supposition is also supported by the occurrence of a potsherd decorated with stroke-ornament, the motifs of which are typical of phase III of the Stroke-ornamented Pottery culture. This admixture is characteristic of nearly all sites with early Lengyel material in Little Poland. Moreover, the occurrence of certain pottery forms typical of phase II of the Lengyel culture in Little Poland with unpainted pottery, such as sharply profiled bowls or thin-walled amphorae with a spherical body and a funnel-shaped neck, seem to suggest that the finds from Janówek should be assigned to the transitional period from phase I to phase II. According to the chronological system used in Slovakia this period coincides roughly with the end of phase II, with phase III and probably early phase IV.

However, there seems to be no room for doubt that the materials from Janówek represent so far the earliest element of the Lengyel culture in Lower Silesia.

⁴⁷ Kamińska, Kozłowski, *op. cit.*, s. 108.